

ŠERIJATSKA VJENČANJA KRŠĆANA U HERCEGOVINI U 18. STOLJEĆU

Dijana PINJUH

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
Matice hrvatske, 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina
dijana.pinjuh@ff.sum.ba

Šerijatska vjenčanja kršćana iz različitih su se razloga prakticirana gotovo kroz cijelo razdoblje osmanske vladavine. Za kršćanske parove koji bi svoju vezu ozakonili pred kadijom vrijedila su ista pravila kao i za muslimane, što je u odnosu na strogoću crkvenih propisa imalo svoje prednosti. Tako su se kršćani mogli vjenčati s bližim srodnikom ili pripadnikom druge Crkve, razvesti se, a u slučaju rastave ili muževe smrti udovica je, barem neko vrijeme, bila osigurana iznosom vjenčanog dara koji se dogovarao prije vjenčanja.

KLJUČNE RIJEČI: vjenčanja, kršćani, muslimani, siđžili, vjenčani dar.

Uvod

Nakon osmanskog osvajanja Bosne i Huma u drugoj polovici 15. stoljeća na tom je području zaživio novi sustav, koji će domaćem kršćanskom stanovništvu donijeti dotad malo poznat islamski način življenja temeljen na šerijatu (islamskom pravu).¹ Iako promjene u početku nisu u velikoj mjeri utjecale na život kršćanskih podanika, prisutnost osmanske vlasti postupno će mijenjati navade i način života kršćanskog stanovništva. Jedna od mnogih novina koja je došla s Osmanlijama jest sklapanje šerijatskog braka, što će s vremenom početi prakticirati i kršćani, iako to nije ulazilo u obveze koje su imali prema novim gospodarima. Kršćani su u osmanskome društvu imali status šticećenika (*zimmi*) i šerijat se

¹ O islamskom pravu te pravu žene vidi u: Judith E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, Cambridge, 2008., str. 11–37.

na njih primjenjivao samo u slučajevima kada bi se obratili šerijatskom sudu.² Kadija je u poslovima vođenja različitih imovinsko-pravnih sporova, istraga, izricanja kazni počiniteljima različitih nedjela bio nadležan i za muslimane i za nemuslimane.³ Međutim, za kršćanske brakove kadija nije bio mjerodavan, ali je svejedno vjenčavao kršćanske parove koji su pristupali šerijatskom sudu s namjerom da svoju vezu ozakone po propisima šerijata. Prvi put se šerijatska vjenčanja kršćana u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH) spominju 1562. godine, kada je izdana isprava kojom se kadije upozorava da ne moraju vjenčavati katolike.⁴ Nekoliko godina kasnije (1575.) izdana je bujuruldija kojom se kadiji naređuje da ne vjenčava kršćane iz Foče, Prijepolja i Čajniča,⁵ a nastojanjima bosanskih franjevac izdavane su i narednih stoljeća različite naredbe i isprave kojima se zabranjivalo kadijama i drugim osobama da vjenčavaju katolike ili da se miješaju u kršćanske ženidbe.⁶ Podatke o zlorabama kadija u odnosu na vjenčanja donose različite osmanske isprave iz kojih je vidljivo da su kadije bespravno naplaćivali takse od kršćana i u slučajevima kada nije bila riječ o šerijatskim vjenčanjima. U arzuhalu iz 1737. godine siromašni stanovnici mostarskoga kadiluka žale se bosanskom valiji na mostarskoga kadiju i njegovo protuzakonito naplaćivanje taksi, posebno prigodom vjenčanja.⁷ Sličnog sadržaja je i teskera ćehaje bosanskog valije Ibrahima upućena kreševskom kadiji 1814. godine, kojom se potonjem naređuje da od raje ne naplaćuje »nikakve takse prigodom vjenčanja jer brakove sklapaju pred svećenicima po propisu svoje vjere«⁸. S tim u svezi je i carski berat iz 1846., kada je za biskupa novoosnovanog hercegovačkog vikarijata postavljen fra Rafo Barišić. Tada je u istom beratu navedeno da se katolici mogu vjenčavati samo po propisima svoje vjere te da se kadije i drugi službenici ne smiju u to miješati, niti ikakve globe od katolika tražiti.⁹ Očito je praksa kršćanskih vjenčanja pred kadijom nastavljana unatoč različitim naredbama i zabranama, a kod kadija i drugih službenika nije nedostajalo ni različitih zloraba kako bi se došlo do novca. To je po svoj prilici bio glavni razlog njihova sudjelovanja u sklapanju brakova kršćanskih podanika, koje će kadijski sidžili bilježiti gotovo do kraja osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini.

Kadijski sidžili donose vrijedne podatke o šerijatskim vjenčanjima kršćana, ali zbog njihove fragmentarnosti ne daju uvijek potpune podatke ne samo o kršćanskim vjenčanjima

² Srećko M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Ilijića Varešanina (1783–1813)*, Zagreb, 1971., str. 19–21; Ekmeleddin İHSANOĞLU (prir.), *Historija Osmanske države i civilizacije*, I., Sarajevo, 2004., str. 571–573.

³ AVDO SUČESKA, *Ajani. Prilog proučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965., str. 48–49.

⁴ Josip MATASOVIĆ, *Fojnička regesta*, Spomenik SKA LXVII, drugi razred 53, Beograd, 1930., str. 109.

⁵ *Isto*, str. 114.

⁶ Milenko S. FILIPOVIĆ, »Sklapanje hrišćanskih brakova pred kadijama u tursko doba«, *Radovi*, Naučno društvo SRBiH, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 7, Sarajevo, 1963., str. 191–192.

⁷ Arhiv Hercegovačke franjevačke provincije (dalje: AHFP), Mostar, Fond: Acta turcarum (dalje: AT), XIX/938. Budući da je građa iz franjevačkog arhiva u Mostaru u vrijeme pisanja rada bila nedostupna, u radu je korištena regesta franjevačkog arhiva koju je pripremio fra Andrija Nikić, a u kojoj se, između ostalih, donosi i regesta fonda AT koju je izradio Hivzija Hasandedić. Radi lakšeg snalaženja, u radu korišteni dokumenti fonda AT označeni su izvornom numeracijom koju je svojedobno pri izradi spomenute regeste navodio Hasandedić.

⁸ AHFP, AT IV/188.

⁹ *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245.–1268. (1829.–1851.)*, Arhiv Hercegovačko-neretvanskoga kantona/županije (dalje: AHNK/Ž), Mostar, Fond: AT, 22/1099, list 67/a i b.

nego i o drugim zabilježenim događajima koji se u njima mogu naći. Očito je da je broj šerijatskih vjenčanja kršćanskih podanika bio veći od onoga što je u sidžilima zabilježeno, ali zbog njihove nepotpunosti možemo samo pretpostavljati o kojim je brojkama riječ. Samo za razdoblje od 1765. do 1769. godine u sidžilu mostarskoga kadije zabilježena su 22 kršćanska para koja su se vjenčala po šerijatu, dok je u većini drugih sidžila vrlo malo takvih zabilježaka.¹⁰ Malobrojnost podataka ne znači da kršćanskih vjenčanja nije bilo više od navedenoga, nego da, što je puno izglednije, njihovi zapisi nisu ostali sačuvani. Kada je riječ o učestalosti šerijatskih vjenčanja, Ante Škegro na temelju istraživanja i obrađenih sidžila iz 19. stoljeća navodi da je sklapanje šerijatskih brakova bilo češće kod bosanskih nego kod hercegovačkih katolika.¹¹ Tvrdnja se ne može u potpunosti odbaciti, ali ni prihvatiti upravo zbog nepotpunosti sidžila, kao i činjenice da su šerijatskom vjenčanju pristupali i pravoslavci. U ovom se radu nećemo se baviti takvim i sličnim pitanjima. Na temelju ranijih istraživanja i raspoložive građe naglasak će biti stavljen na razloge zbog kojih su kršćani pristupali šerijatskim vjenčanjima i analizu vjenčanja zabilježenih u sidžilima 18. i dijelom 19. stoljeća na području Hercegovine, odnosno onih dijelova koji su u tom razdoblju bili u djelokrugu mostarskoga, blagajnskoga, stolačkoga i nevesinjskoga kadije.

Prije nego se prijeđe na obradu spomenute problematike potrebno je nešto reći i o crkvenim matičnim knjigama, u kojima se također nalaze zabilješke o kršćanima koji su sklapali šerijatske brakove. Budući da je velik broj matičnih knjiga i drugih vrijednih dokumenata iz osmanskog razdoblja nepovratno stradao u požarima i ratovima, proučavanje kršćanskih brakova i okolnosti pod kojima su parovi vjenčavani prema šerijatskim propisima dodatno se usložnjava, posebno u Hercegovini. Budući da najstarije matične knjige vjenčanih u Mostaru datiraju tek od 1849., teško je iznositi bilo kakve procjene ili

¹⁰ *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179.–1182. h. g. / 1765.–1769. g. (regesta)*, (obr. Hivzija HASANDEDIĆ), Mostar, 2014., str. 25, 58–59, 85, 129–132. U većini drugih sidžila, bez obzira na raspon godina koje obuhvaćaju, nalazi se jedan, dva ili maksimalno pet primjera kršćanskih vjenčanja. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044.–1207. h. god. / 1635.–1793. godine (regesta)*, (obr. Hivzija HASANDEDIĆ), Mostar, 2011., str. 94, 95, 97, 98–99; *Sidžil blagajnskog kadije 1728.–1732. godine (regesta)*, (obr. Hivzija HASANDEDIĆ), Mostar, 2009., str. 93; *Sidžil mostarskog kadije 1243.–1257. h. god. / 1828.–1842. godine (regesta)*, knj. I., (obr. Hivzija HASANDEDIĆ), Mostar, 2015., str. 57, 87; *Sidžil blagajnskog kadije (1698.–1779.)*, AHNK/Ž, list 24/a; *Sidžil blagajnskog suda, fragmenti iz 1173.–1250. (1760.–1835.)*, AHNK/Ž, list 58/b; *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1143.–1145. (1730.–1733.)*, AHNK/Ž, AT 23/1127, zadnja korica; *Sidžil blagajnskog suda, fragmenti iz 1170.–1237. (1757.–1822.)*, AHNK/Ž, AT, 23/1125, list 27/a; *Sidžil blagajnskog suda, fragmenti iz 1141.–1203. (1729.–1789.)*, AHNK/Ž, AT, 23/1124, list 30/a; *Sidžil blagajnskog kadije (1697.–1793.)*, AHNK/Ž, list 31/b; *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245.–1268. (1829.–1851.)*, AHNK/Ž, AT 22/1099, list/str. 224; *Sidžil blagajnskog suda, fragmenti iz 1124.–1243. (1712.–1827.)*, AHNK/Ž, AT 23/1123, listovi 24/b, 27/b; *Sidžil blagajnskog suda, fragmenti iz 1183.–1201. (1769.–1787.)*, AHNK/Ž, listovi 9/b, 55/b. Izuzetak je stolački sidžil u kojem se nalazi jedanaest primjera kršćanskih vjenčanja, ali nema podataka ni o originalnom rukopisu ni broju pod kojim je zaveden u Arhiv, tako da ga se ne može preciznije citirati. Na temelju zabilježenih godina može se utvrditi da se odnosi na razdoblje od sredine 18. do prve polovice 19. stoljeća. Osim stolačkoga, u radu je korišteno još devet neobjavljenih regesti sidžila čije se fotokopije nalaze u Arhivu HNK/Ž Mostar, ali četiri nisu označene brojevima. Originali šest fotokopija nalaze se u Orijentalnom institutu Sarajevo i zavedeni su u Inventar službenih knjiga i deftera pod brojevima 2, 56, 58, 59, 60, 61, jedan original nalazi se u privatnom vlasništvu, a za dvije fotokopije nema podataka o originalnom rukopisu. Sve prijevode načinio je arhivist Arhiva Hivzija Hasandedić.

¹¹ Ante ŠKEGRO, »Katolici u mešecmi. Šerijatska vjenčanja katolikā: primjer župe Skopje u središnjaj Bosni«, *Bosna franciscana*, god. 22, br. 40, Sarajevo, 2014., str. 147.

usporedbe s podatcima u ovdje korištenim sidžilima koji se vremenski ne podudaraju sa zapisima u mostarskim matičnim knjigama. Stoga su one izostavljene iz obrade i prednost je dana podatcima u kadijskim sidžilima. Radi dobivanja potpunije slike o naslovljenoj temi, u radu su također korišteni podatci zabilježeni u matičnim knjigama vjenčanih pohranjenima u Arhivu franjevačkog samostana u Kreševu,¹² čiji su franjevci od početka 18. stoljeća vodili duhovnu skrb o katolicima u većem dijelu Hercegovine.

1. O razlozima kršćanskih vjenčanja pred kadijom

Kršćani su iz različitih razloga pristupali šerijatskom sudu i sklapali brakove vodeći se propisima šerijata umjesto crkvenim propisima religijskih denominacija kojima su pripadali. Razmatrajući problematiku vjenčanja i razvoda kršćana na Kreti, Eugenia Kermeli razloge pristupanja kršćana šerijatskom vjenčanju vidi u njihovoj uklopljenosti u pravni sustav osmanske vlasti u područjima u kojima je ona bila duže vrijeme uspostavljena. Kako navodi: »local custom influenced by Islamic practices on marriage and divorce has found its way into local marital practices«¹³. Obrađujući potonju problematiku na području Sofije, Rossitsa Gradeva smatra da su kršćani šerijatskom sudu pristupali iz pragmatičnih razloga: srodstva između mladenaca, mogućnosti dobivanja razvoda, zaključivanja drugog ili naknadnog braka, ili da bi potvrdili neki čin (brak ili razvod) prethodno ovjeren na crkvenom sudu.¹⁴ S druge strane, Ante Škegro i Milenko Filipović razloge u šerijatskim brakovima kršćana vide u različitim nevoljama koje su snašle kršćane: oni su na taj način nastojali izbjeći za njih nepovoljne situacije, posebno kada su išli protiv crkvenih propisa. Pozivajući se na uskopaljske matične knjige vjenčanih iz 19. stoljeća, Škegro navodi da su kršćani šerijatske brakove sklapali zbog prisile, srodstva između mladenaca, straha da mladenku ne otmu muslimani, zatim zbog protivljenja rodbine ili roditelja, ili nemara mladenaca, kao i u slučajevima ženidbe otmicom.¹⁵ Filipović navodi iste ili slične razloge: ženidba otmicom, srodstvo mladenaca (što smatra najčešćim razlogom kršćanskih vjenčanja pred kadijom), zatim u slučajevima kada su mladenci pripadali različitim crkvama ili kada bi se pored živog supružnika vjenčavali s drugom odabranicom.¹⁶ Kršenje crkvenih propisa predstavljalo je velik problem, a u kojoj su mjeri loše navike katolika uzele maha, govori pismo bosanskoga biskupa fra Nikole Ogramića-Olovčića, koji je 1677. godine od Kongregacije Sv. oficija tražio, između ostalih, i odgovor na pitanje kako se ponašati u slučajevima vjenčanja pred kadijom.¹⁷ Nešto više od sto godina kasnije o lošim navikama katolika pisao je bosanski apostolski vikar i biskup fra Augustin Miletić u djelu *Naredbe i*

¹² Arhiv franjevačkog samostana Kreševo (dalje: AFSK), *Matica vjenčanih župe Sarajevo (1767.–1856.)*; *Turske isprave s hrvatskim sažetcima*, kut. 6, (nema podataka o prevoditelju); *Matična knjiga vjenčanih Kreševo i Neretvica (1765. – 1803.)*, sig. 1 (2-V-22).

¹³ Eugenia KERMELI, »Marriage and Divorce of Christians and New Muslims in Early Modern Ottoman Empire: Crete 1645–1670«, *Oriente Moderno*, sv. 93, br. 2, Leiden, 2013., str. 496–497.

¹⁴ Rossitsa GRADEVA, »Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century«, *Islamic Law and Society*, sv. 4, br. 1, Leiden, 1997., str. 62.

¹⁵ A. ŠKEGRO, »Katolici u mešćemci«, str. 142–145, 149–151, 153–165.

¹⁶ M. S. FILIPOVIĆ, »Sklopanje hrišćanskih brakova«, str. 187–189.

¹⁷ Andrija NIKIĆ, »Regesta dokumenata Kongregacije 'De propagande fide'« (III), *Nova et vetera*, god. 38, sv. 1–2, Sarajevo, 1988., str. 233.

uprave biskupa namistnika apostolski proshasti i sadašnjega, koje je tiskano 1818. i 1828. i kojemu je cilj bio iskorijeniti neprimjerene običaje kod katolika, posebno kada se radilo o ženidbenim običajima. Miletić u svom djelu najviše prostora daje upravo običajima oko sklapanja braka te između ostaloga zabranjuje ženidbe otmicom kao i ženidbe u nedopuštenom srodstvu.¹⁸

Škegro navodi još jedan razlog kršćanskih vjenčanja pred kadijom koji se u matičnim knjigama često spominje, a to je »ob metum Turcarum [strah od Turaka]«, o čemu svjedoče i neki od primjera zabilježeni u Arhivu franjevačkog samostana u Kreševu.¹⁹ S tim u svezi je i otimanje kršćanskih djevojaka koje je bilo uobičajena praksa i stvaralo ozbiljne neprilike djevojkama i njihovoj rodbini. Tridentska odredba kojom se vjenčanja zaručnika moraju oglasiti triput uzastopno na svečanim blagdanskim misnim slavljinama dovodila

¹⁸ Detaljan prikaz i analizu Miletićeva djela donosi: Pavao KNEZOVIĆ, »Naredbe i uprave fra Augustina Miletića«, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, god. 10, br. 14, Mostar, 2015., str. 7–27. Kada je riječ o ženidbi otmicom, potrebno je istaknuti da je taj običaj bio prisutan jednako kod kršćanskog kao i kod muslimanskog stanovništva. Mladići su silom ili u dogovoru s djevojkom ili djevočinom obitelji otimali djevojke i odvodili ih svojim kućama ili u kuću svojih rođaka, gdje su boravile do vjenčanja. Dogovorene otmice nerijetko su prakticirane da bi se izbjegli visoki svadbeni troškovi, kao i da se djevojka zaštititi od udaje za neželjenog ženika. U BiH otimane su i muslimanske djevojke, a takve su otmice nerijetko završavale preotimanjem djevojke i njezinom udajom za muslimana kako bi se spriječila ponovna otmica. Više o ženidbi otmicom i običajima vezanim uz to vidi u: Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, »Tradicija sklapanja braka otmicom u Bosni i Hercegovini«, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija*, 48/49, Sarajevo, 1996./1999., str. 145–169; Marinko MARIC, Rina KRALJ-BRASSARD, »Od otmice do postelje: kumstva na vjenčanju u župi Ravno u prvoj polovici 19. stoljeća i običajna uloga vjenčanog kuma«, *Analiti Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 56/2, Dubrovnik, 2018., str. 460–461. Otmice i prisilna vjenčanja bila su prakticirana i izvan BiH. O tome vidi u: Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, »Pregled istraživanja tradicionalnih oblika pribavljanja nevjestice – otmica i varijante njenih oblika u naroda Jugoslavije«, *Ljetopis JAZU*, sv. 73, Zagreb, 1969., str. 445–458; Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, *Druga strana braka: nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*, Zagreb, 2012., posebno str. 39–179; Zdenko DUNDOVIĆ, Klara ČAVAR, »Povijesno-pravni kontekst otmice, silovanja i prisilne ženidbe na području Ninske biskupije u 18. stoljeću – primjer Agate Zubčić iz Poličnika«, *Povijesni prilozi*, god. 39, br. 58, Zagreb, 2020., str. 45–73.

Otmičari i djevojke koje su sporazumno otimali i s njima živjeli bivali su izopćeni iz Crkve, a za izbjavljenje od prokletstva propisivane su stroge pokore. O tome svjedoče pisma fra Dominika Varešanina i fra Augustina Miletića upućena 1827. godine don Joži Lučiću, u kojima opisuju kaznu za otmicače, braću Juru i Luku Šimić, otetu djevojkicu (jedan od autora pisma naziva je curetinom), kao i za druge parove koji su nezakonito vjenčani ili žive izvan bračne zajednice. Braća Šimić i oteta djevojka prvo su trebali od djevojičinih roditelja tražiti oprostjenje, Jure je potom djevojkicu trebao zaprositi po crkvenim propisima, a nakon toga je za svo troje slijedila javna pokora pred pukom za četiri svetkovine, i to s teškim kamenom oko vrata. Djevojka je pritom trebala nositi crnu krpnu na glavi, a braća stajati s rassetim rukama; također su kroz cijelu godinu trebali postiti sve utorke, a za svaki dan su im propisane određene molitve. Tek nakon izvršene pokore par se mogao vjenčati po crkvenim propisima. Više o navedenom i sličnim slučajevima, iz propisivanju pokori vidjeti: *Pisma bosanskih franjevaca*, (priređ. Željko IVANKOVIĆ), Sarajevo – Zagreb, 2015., str. 35–38.

¹⁹ Andrija Gašić iz Zaslavlja (kod Konjica) i Ruža Pavić iz Bukovice (kod Konjica) sklopili su brak pred kadijom zbog straha da mladenku ne otmu »barbari«, a crkveni su brak sklopili 1771.; mladenci Gašpar Marić iz Kamenika (kod Kreševa) i Klara Vantelić privatno su se vjenčali u sakristiji 1787., jer su prije toga (nije navedeno kada) zbog »straha od Turaka« sklopili svjetovni brak pred kadijom. AFSK, *Matična knjiga vjenčanih Kreševa i Neretvica (1765. – 1803.)*. Uz prethodno dopuštenje apostolskog vikara fra Augustina Okića, fra Marko Gabrić vjenčao je 1. svibnja 1793. godine Petra Petrovića s Kupresa i Magdalenu Skresović iz Crnotine (današnje naselje Bojnik kod Sarajeva), koji su ranije sklopili brak pred kadijom zbog »timorem Turcarum [straha od Turaka]«. AFSK, *Matica vjenčanih župe Sarajevo (1767. – 1856.)*.

je do neželjenih posljedica jer su osmanski gospodari ponekad otimali upravo oglašene zaručnice.²⁰

Filipović »strah od Turaka« ne prihvaća kao razlog za šerijatska vjenčanja kršćana i smatra da su se kršćani mogli prvo vjenčati u crkvi pa tek onda ići kod kadije i time izbjeći teški grijeh. Ipak, dodaje, izgleda da je vjenčanje pred kadijom bilo »jača zaštita u slučajevima kada je devojkju hteo i neki drugi momak, osobito musliman. Ili – da se ta veza jednostavno smatrala prečom i jačom, a katolička jerarhija u Bosni nju smatrala grehom.«²¹

2. Različite zloporabe i izbor bračnog druga

»Strah od Turaka« i otmice kršćanskih djevojaka kao razloge vjenčanja pred kadijom ne navode ni Gradeva ni Kermeli, ali zloporabe su ipak postojale. Kermeli navodi primjer kršćanske majke iz 17. stoljeća koja se obratila sultanu s molbom da poništi vjenčanje između njezine maloljetne kćeri Andrine²² i spahije Mehmeta, jer ona kao njezina zakonita skrbnica nije dala pristanak za vjenčanje. U spomenutom primjeru ne navodi se je li djevojka bila oteta, niti je naznačen bilo kakav drugi znak prisile, ali kako je maloljetnica vjenčana bez pristanka njezine skrbnice, vjenčanje je bilo poništeno.²³

Zloporabe su se događale i u Hercegovini, a ni vjenčanja izrazito mladih djevojaka kod muslimana nisu bila neuobičajena, iako je u ranijem razdoblju ta pojava bila prisutna i kod kršćanskog stanovništva. Pored toga, kod muslimanskog stanovništva nije bio rijedak slučaj ni udaja mlađih djevojaka za starije muškarce, a motiv udaje za starije obično je bio materijalne prirode.²⁴ Iz primjera koji slijedi ne može se utvrditi koliko je mladoženja imao godina, a vjenčanje je obavljeno bez pristanka djevojčine skrbnice, što je u konačnici dovelo do sudskog spora. U jednom od blagajskih sidžila zabilježeno je 11. šabana 1187. (1773.) godine vjenčanje jedanaestogodišnje Nefise i Omera Durmiša, sina počiteljskog serdara Mehmeda. Međutim, Nefisina odgajateljica, tetka joj Hava, na sudu je izjavila da je Mehmed Durmiš djevojčicu silom vjenčao za svoga sina i potom je sakrio. Kada je presuđeno da se djevojčicu vrati Havi, odgajateljicu je napao Nefisin djed i zastupnik na vjenčanju Buro Ahmed. Zbog svega navedenog, Hava moli da se svi pozovu na bosanski divan i kazne, ali unatoč njezinu nastojanju da djevojčicu vrati vjenčanje nije poništeno.

²⁰ M. MARIĆ, R. KRALJ-BRASSARD, »Od otmice do postelje«, str. 462. Spomenuta Tridentiska odredba glasi: »...ut in posterum antequam matrimonium contrahatur ter a proprio contrahentium parrocho tribus continuis diebus festivis in Ecclesia inter Missarum solemnias publice denuntietur inter quos matrimonium sit contrahendum«. Elektronsko izdanje *Concilium Tridentinum, Canones et Decreta 1545–1563*, Romae MMVII, str. 103, dostupno online URL: <http://www.internetstv.info/Archive/CTridentinum.pdf> (zadnje posjećeno 12. lipnja 2022.).

²¹ M. S. FILIPOVIĆ, »Sklapanje hrišćanskih brakova«, str. 190.

²² Prema islamskim propisima za punoljetnost uzimala se spolna zrelost djece, iako se mišljenja hanefijskih pravnika o tome razilaze. Tako je prema mišljenju Abu-Hanife donja i gornja granica spolne zrelosti kod djevojčica 9, odnosno 17 godina, a kod dječaka 12, odnosno 18 godina, dok je prema mišljenju njegovih učenika imamâ Abu-Jusufa i Muhammeda gornja granica i za djevojčice i za dječake 15 godina. Fahd KASUMOVIĆ, »Prijelazi na islam u sidžilima sarajevskog šerijatskog suda iz prve polovine 19. stoljeća«, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova*, sv. I., (ur. Husnija KAMBEROVIĆ), Sarajevo, 2011., str. 229–230, bilj. 40. Iz navedenog proizlazi da je Andrina mogla imati između 9 i 17 godina.

²³ E. KERMEI, »Marriage and Divorce«, str. 510.

²⁴ Muhamed HADŽIJAHIĆ, »Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine«, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 31, Sarajevo, 1981., str. 156–157.

Temeljem izjava »vjerodostojnih« svjedoka utvrđeno je da je jedanaestogodišnja Nefisa »tjelesno razvijena i zrela za udaju« i da je dragovoljno pristala na vjenčanje.²⁵

Različite zloporabe u svezi vjenčanja događale su se i kasnije, zbog čega je 1822. godine reagirao bosanski valija Dželaludin-paša, koji je svim hercegovačkim kadijama uputio bujuruldiju u kojoj im naređuje da vode računa o tome da se brakovi sklapaju po šerijatu jer se događa da pojedini to čine bez dopuštenja zakonita skrbnika (velije) i pristanka mladenke.²⁶ Prema islamskom zakonu žena je morala jasno izraziti svoj pristanak na brak, dok je djevojka, odnosno djevica, na upit mogla biti suzdržana i svoj pristanak izraziti osmijehom ili šutnjom. Smatralo se da je djevojci neugodno otvoreno dati potvrđan odgovor pa je njezina suzdržanost tumačena kao pristanak na brak. S druge strane, sve pravne škole u islamu slažu se da otac ima pravo udati maloljetnu kćer za koga želi, i to bez njezina prethodna pristanka ili čak protiv njezine volje.²⁷ Roditeljski utjecaj na izbor bračnog druga u »bosansko-muslimanskoj sredini« nije bio najpresudniji, ali je u najuglednijim gradskim porodicama mišljenje roditelja najčešće bilo presudno. Razlog tomu jest taj što se u obiteljima na najvišoj društvenoj ljestvici nije ašikovalo, odnosno djevojke i mladići nisu se sastajali i razgovarali. Inače, ašikovanje je institucija koja je kod mnogih muslimanskih naroda nepoznata.²⁸ Kod bosansko-hercegovačkih muslimana ono je bilo i ostalo sastavan dio tradicije kada je ljubav dvoje mladih u pitanju, iako je svako osamljivanje ili tjelesno dodirivanje prije braka u suprotnosti s islamom.

3. Otmice djevojaka i kršćansko-muslimanske veze

U pregledanim sidžilima nema nijedan primjer vjenčanja muslimana s kršćankom, ali je bilo pokušaja otimanja kršćanskih djevojaka radi udaje. Vlasti su bile nemoćne spriječiti ih, često jer su i pripadnici vlasti sudjelovali u nečasnim radnjama, jednako kao što je i djevojkama bilo teško obraniti se i zaštititi se od neželjenih udvarača. Primjer pokušaja otmice kršćanske djevojke iz Lukovice, koji se dogodio 1771. godine, to zorno ilustrira. Šestorica kršćana udružena s Husein-bašom Bojačićem iz Fatnice kod Bileće pokušali su oteti djevojku Savku pod izgovorom da su joj prije godinu dana dali prsten (iz primjera nije jasno tko je trebao biti mladoženja). Tom prilikom ranjen je Savkin otac Stipan, a djevojka je na sudu zaniijekala navode tuženih i izjavila da su je pokušali silom oteti.²⁹ Kako je iz izvora nejasno tko je trebao biti mladoženja, moguće je da je riječ o kršćanskom mladoženji. Kršćanski su otmičari, odnosno raja, nerijetko tražili pomoć od svojih aga, jer su se u slučaju da otmica krene po zlu mogli pouzdati u njihovu zaštitu.³⁰

²⁵ *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1183. – 1201. (1769. – 1787.)*, listovi 58/b, 62/b. Bosanske su se muslimanke u ranijem razdoblju obično udavale u dobi između 13 i 15 godina, što je posebno bio čest slučaj u selima. M. HADŽIJAHIĆ, »Bračne ustanove u bosanskih Muslimana«, str. 156.

²⁶ *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1170. – 1237. (1757. – 1822.)*, list 29/a.

²⁷ J. E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, str. 42–43. Otac je također imao pravo oženiti i maloljetnog sina protiv njegove volje, iako to nije bila uobičajena praksa. Maloljetna djeca bila su ravnopravna pod očevim krovom, ali su rasprave islamskih pravnika o maloljetničkim brakovima bile usmjerene na djevojčice, što upućuje da je to bila »more common social practice«. *Isto*, str. 43.

²⁸ M. HADŽIJAHIĆ, »Bračne ustanove u bosanskih Muslimana«, str. 157.

²⁹ *Sidžil nevesinjskog kadije 1767. – 1775. godine (regesta)*, (obr. Hivzija HASANDEDIĆ), Mostar, 2009., str. 30.

³⁰ V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, »Tradicija sklapanja braka otmicom«, str. 158. Kršćanske otmičare u izvješću iz 1737. godine spominje i apostolski vikar fra Mato Delivić, koji je tijekom pohoda banjalučkoj

Jedna druga otmica kršćanske djevojke, također zabilježena u 18. stoljeću (vjerojatno 1779.), imala je nešto drukčije posljedice. Boško Hodić iz Glumine uputio je bosanskom valiji molbu u kojoj navodi da mu je neki Husein Džemić sa svojim drugovima oteo kćer i s njom se deset dana skrivao po planinama te ga moli da se okrivljeni uhvate i ispitaju.³¹ Prema Boškovu kazivanju, Husein se htio vjenčati s njegovom kćeri, ali u izvorima nema podataka o tome kako se cijela stvar dalje odvijala i što se dogodilo s Huseinom i otetom djevojkom.

Unatoč protivljenju najbližih srodnika ili razlikama u položaju i vjeri, neke od otmica ipak su se događale u dogovoru s djevojkama. Ne treba zaboraviti ni toliko opjevanu i precijenjenu ljubav kao motiv za otimanje djevojaka ili vjenčanje s pripadnicima različita vjerezakona. Upravo u osmanskome razdoblju nastaju neke od najljepših pjesama kojima je glavna tema ljubav. Međutim, postojala je i ona druga, ružnija strana.

Slučaj zabilježen u mletačkom arhivu 1745. godine i Matičnoj knjizi krštenih splitske župe sv. Dujma izazvao je ozbiljan vjerski problem, ali i diplomatski spor između Mletačke Dalmacije i Bosanskog ejaleta, a sve zbog kršćansko-muslimanske veze. Naime, kći duvanjskoga bega Džafer-bega Kopčića, šesnaestogodišnja Lejla, pobjegla je s kršćanskim momkom, nekim Ivanom Rado/ševićem/, na mletački teritorij i 13. srpnja 1745. godine krštenjem prešla na katoličku vjeru, dobivši ime Ruža. Motiv njezina bijega bila je ljubav, ali je njezina veza s kršćaninom i prijelaz na katoličku vjeru »uzbudio i kršćane i muslimane« ne samo u Duvnu nego i na cijelom pograničju od Mostara do Glamoča. Djevojka se zbog pritiska generalnog providura Jacoba Boldūa, koji joj je bio kršteni kum, ali i zaštitnik mletačkih interesa, u konačnici morala vratiti »u Tursku«.³² Otmice kršćanskih djevojaka nisu izazivale takve reakcije dijelom i zbog toga jer su osmanske vlasti blagonaklono gledale na veze kršćanki s muslimanima. Udajom za muslimana kršćanke su najčešće prihvaćale islam, a djeca iz takvih veza odgajana su kao muslimani i u slučajevima kada bi njihova majka ostala u staroj vjeri. U slučajevima otmica kršćanskih djevojaka, obitelj je jedina koja se »uzbudi« i koja ih pokušava zaštititi.

Kako je ranije spomenuto, djevojke su bile u opasnosti od neželjenih muslimanskih ženika čak i onda kada su već bile zaručene za kršćanskog momka i crkveno navještene. Rodbina je djevojke na svaki način nastojala zaštititi, često se sama dovodeći u opasnost. Duvanjski kapelan fra Pavao Lozić završio je u tamnici kada je 1748. godine sinovci, koja je bila zaru-

župi s Crkvom pomirio nekoliko katoličkih momaka koji su otimali djevojke i zbog toga sedam godina živjeli izopćeni iz Crkve. Velimir BLAŽEVIĆ, »Banjalučka župa kroz četiri posljednja stoljeća«, *Bosna franciscana*, god. 28, br. 52, Sarajevo, 2020., str. 354.

³¹ *Sidžil blagajskog kadije (1697. – 1793.)*, list 41/b. Otmica nisu bile pošteđene ni muslimanske djevojke. U jednom od franjevačkih ljetopisa zabilježeno je da je neimenovani mostarski baša, poznat po različitim nedjelima, oteo kadijinu kćer i vjenčao je. Nakon njezine smrti pokušao je oteti sestru duvanjskog bega Kopčića, ali se spasila bijegom. Bašu je 1749. godine pogubio travnički paša. Nikola LAŠVANIN, *Ljetopis*, (prev. i priir. Ignacije GAVRAN), Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 230–231.

³² V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, »Tradicija sklapanja braka otmicom«, str. 153; Ante ŠKEGRO, Marko RIMAC, Suzana MARTINOVIĆ, »Diplomatski spor zbog jednoga katoličkog krštenja u Splitu 1745. godine«, *Pilar*, god. 7, br. 14 (2), Zagreb, 2012., str. 9–34. Više o mješovitim vezama muslimana i kršćana vidi u: Tomo VUKŠIĆ, »Mješovite ženidbe u katoličanstvu, pravoslavlju i islamu (II.). Pravno i pastoralno pitanje u međuvjerskim odnosima«, *Crkva u svijetu*, god. 42, br. 2, Split, 2007., str. 231–235, te pripadajuću literaturu u bilj. br. 33.

čena i crkveno naviještena za kršćanskog momka Tomaševića i koju je neki »nekrstjanin« Hrnjak/ović oteo za svoga sina, pomogao da pobjegne na mletački teritorij kako bi je zaštitio od neželjene udaje.³³ O otimanju djevojaka i vjenčanjima pred kadijom piše i fra Bono Benić 1755. godine u pismu upućenom bosanskom apostolskom vikaru, u kojem spominje velik broj »ugrabljenih djevojaka, koje su turski suci vjenčali« i s kojima su se njihovi otimači »unatoč njihovu protivljenju – služili kao vlastitim ženama«³⁴. Rodbina i franjevci otete su djevojke na sudovima oslobađali otimača uz visoke novčane iznose, ali je upravo mogućnost zarade pojedinima bila poticaj za činjenje ili odobravanje takvih djela. U vremenima gospodarske nestabilnosti i opće nesigurnosti koristio se svaki mogući način da se dođe do novca. Otmice kršćanskih djevojaka bile su samo jedan od načina zarade, a zabilježene su i u 19. stoljeću.³⁵ Stoga ne iznenađuje što su mnogi pribjegavali šerijatskim vjenčanjima kako bi zaštitili sebe i svoje najbliže od nasilnika i različitih zloporaba kojima su se služili. Šerijatski sklopljen brak pružao je kršćanima određenu zaštitu i sigurnost, a kadije nisu odbijale ozakoniti veze kršćanskih parova, iako to nisu bili dužni činiti.

Aladin Husić mišljenja je da se »otmice mogu eliminirati« kao razlog šerijatskih vjenčanja kod nemuslimana, što argumentira time da je »dobrovoljnost uvjet za sklapanje braka«, a sud je na zahtjev stranke kažnjavao otmicu i poništavao brakove sklopljene pod prisilom.³⁶ Pritom se zanemaruje sveprisutna korupcija i zloporabe na koje nisu bili imuni ni kadije te su, kao što je iz iznesenog vidljivo, koristili priliku za dodatne prihode. Nesumnjivo je da su stranke koje su se zauzimale za otete djevojke/žene morale za to izdvojiti određen iznos novca, od čega je značajan dio išao kadiji u džep.

Kršćani su pristupali šerijatskom sudu izглеda ponajviše zbog olakšica koje je šerijat pružao te mogućnosti zaobilaženja crkvenih propisa. Gradeva ističe da je po pitanjima srodstva parova, kao i dopuštenja za ulazak u drugi ili treći brak, islamsko pravo općenito bilo liberalnije od kanonskog prava. Osim toga, radi manjih pristojbi koje su morali plaćati, kao i veće pouzdanosti u rješavanju njihovih pitanja, kršćani u Sofiji radije su birali šerijatski sud.³⁷ O pristojbama koje su kršćani u BiH morali davati za crkveno ili šerijatsko

³³ N. LAŠVANIN, *Ljetopis*, str. 228. To nije jedini takav primjer. U narodu je do danas ostala zabilježena predaja o Divi Grabovčevoj, katoličkoj djevojci koja nije pristajala na udvaranje i bračnu ponudu mladog Tahirbega Kopčića, što je u konačnici platila svojim životom. Dostupno online URL: <https://cupdf.com/document/ciro-truhelka-djevojacki-grob.html> (zadnje posjećeno 10. svibnja 2022.).

³⁴ Bono BENIĆ, *Ljetopis sutješkoga samostana*, (prev. i prir. Ignacije GAVRAN), Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 196.

³⁵ Opisujući poteškoće bosansko-hercegovačkih katolika apostolski vikar fra Augustin Miletić u pismu upućenom austrijskom prokonzulu Jakovu de Paolichu 1815. godine između ostaloga piše i o katoličkim djevojkama koje su muslimani prisilno prisvajali, zatim o ženidbama katolika pred kadijom te teškom položaju franjevaca koji su bili primoravani vjenčavati parove protivno crkvenim propisima. *Acta franciscana Hercegovinae, 1700.–1849.*, sv. II., (prir. Bazilije S. PANDŽIĆ), Mostar – Zagreb, 2003., str. 462–466, 468–478. O muslimanskim otmicama kršćanskih djevojaka u 19. stoljeću jedno svjedočanstvo donosi A. ŠKEGRO, »Katolici u mešćemici«, str. 170–171. Baltić za 1829. godinu uz velik progon kršćana u Bosni i samovolju lokalnih vlastodržaca također bilježi i otimanje kršćanskih djevojaka, ali bez navođenja konkretnih primjera. Jako BALTIĆ, *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni 1754–1882.*, (prev. i prir. Andrija ZIRDUM), Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 115–116.

³⁶ Aladin HUSIĆ, »O bračnim ugovorima u kadiluku Tešanj u drugoj polovini 18. stoljeća«, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 68, Sarajevo, 2018., str. 230–231.

³⁷ R. GRADEVA, »Orthodox Christians in the Kadi Courts«, str. 58–59, 69. Razlika crkvenih pristojbi i onih koje su kršćani zabilježeni u sofijskim sidžilim plaćali kadiji nije bila mala. Prema zakonu iz 1609. godine

vjenčanje raspoloživa građa za 18. stoljeće daje samo djelomične podatke,³⁸ ali je sigurno da se tijekom stoljećâ iznos crkvenih pristojbi za vjenčanje povećavao.³⁹ Oni koji su nakon šerijatskog ipak pristupali i crkvenom vjenčanju vjerojatno su morali plaćati na obje strane, ali konkretnih podataka o tome zasad nema.

Dosad nabrojani nisu bili jedini razlozi zbog kojih su kršćani pristupali šerijatskom vjenčanju. Njima svakako treba pridodati muslimansko okruženje i utjecaj koji je ono imalo na odluke kršćana da se vjenčaju pred kadijom. Filipović navodi da kršćani nisu išli na kadijski sud radi vjenčanja bez jakog razloga niti kako bi se dodvorili muslimanima,⁴⁰ ali isto tako ne treba zanemariti ni utjecaj okoline na odluke pojedinaca o izboru vjenčanja. U svakom je društvu bilo važno uklopiti se i biti prihvaćen u zajednici, a to se najlakše postizalo prihvaćanjem pravila ponašanja i običaja većine. Prema Gradevoj, duži boravak kršćana u gradskim mahalama pridonosio je boljem prihvaćanju »stranih« institucija, a s tim u vezu Gradeva dovodi i zajedničko kršćansko-muslimansko posjedovanje radionica i mlinova.⁴¹ Nesumnjivo je da se u Hercegovini i drugim krajevima pod osmanskom vlašću događalo isto. Vjerojatno se nikada neće moći sa sigurnošću utvrditi koliko je kršćana upravo pod utjecajem okoline pristupilo šerijatskom vjenčanju, a kasnije možda i promjeni vjerezakona.

Osim osnovnih podataka o mladencima, njihovim zastupnicima i svjedocima, kadija nije bilježio ništa što bi na bilo koji način dalo naslutiti razloge zbog kojih su kršćani birali šerijatsko vjenčanje, niti se u raspoloživim izvorima može dalje pratiti njihova sudbina. Jedini zabilježeni primjer koji daje naslutiti razlog šerijatskom vjenčanju zabilježen je u stolačkom sidžilu. Neki zimija Simo Ljubova vjenčao se sa zimijom Jovanom, kćeri Ilije Ljubova. S obzirom na to da nose isto prezime, mladenci su po svoj prilici bili u srodstvu koje je priječilo sklapanje braka, čemu u prilog ide činjenica da su i oni i njihovi kršćanski zastupnici na sudu bili iz istog sela Kukuljeva/Kukuljevići.⁴² Ono što se sa sigurnošću može reći jest da nije svako vjenčanje bilo posljedica prisile, straha ili ugroženosti. Bilo

novčani iznos za prvo vjenčanje na kadijskom sudu iznosio je 24 akče, dok su biskupi uzimali 80 akči za prvo, 160 za drugo i 240 akči za treće vjenčanje, a četvrto je vjenčanje prema crkvenim propisima bilo zabranjeno. U isto vrijeme bilo je teško dobiti dopuštenje za drugo ili treće vjenčanje. *Isto*, str. 58.

³⁸ Izvadak iz samostanskih računa fojničkog samostana za razdoblje od 1759. do 1790. daje uvid i u vjenčane pristojbe koje nisu bile skromne. Tako je za studeni 1761. godine navedeno da je za dva vjenčanja plaćeno 240 jaspri, u veljači 1762. za jedno vjenčanje plaćeno je 120, dok je u siječnju 1763. za tri vjenčanja plaćeno 520 jaspri. U navedenom razdoblju za jednu misu i vjenčanje plaćano je 240 jaspri. J. MATASOVIĆ, *Fojnička regesta*, str. 206–208. Podatak o novčanom iznosu koji se davao kadiji za vjenčanje donosi ljetopisac fra Bono Benić. Muslimanski je par, izvjesni Ibrahim Ramić i njegova supruga N. (naveden samo inicijal imena), 1781. godine za ponovljeno vjenčanje platio 20 groša, ali zbog specifičnih okolnosti u kojima se par razveo i nakon određenog vremena ponovo vjenčao, ne znamo je li to bila standardna cijena za vjenčanja koja je vrijedila i za kršćane. Za više o okolnostima ponovnog vjenčanja muslimanskog para vidi u: B. BENIĆ, *Ljetopis sutješkoga samostana*, str. 323.

³⁹ Za vjenčanu taksu koju je uzimala Katolička crkva zbog nedostatnih podataka ne može se napraviti usporedba o promjenama iznosa takse kroz stoljeća, ali je sigurno da se ona povećavala. Naime, još u 16. stoljeću srpski i rumunjski patrijarsi potraživali su od katolika plaćanje vjenčane pristojbe koja je za prvi sklopljeni brak iznosila 12 akči, 24 za drugi i 48 za treći, da bi u 17. stoljeću (1633.) taj iznos bio 80 za prvo, 160 za drugo i 240 akči za treće vjenčanje. Iznos pristojbe se povećavao i u narednim stoljećima. A. HUSIĆ, »O bračnim ugovorima«, str. 231; J. MATASOVIĆ, *Fojnička regesta*, str. 112.

⁴⁰ M. S. FILIPOVIĆ, »Sklapanje hrišćanskih brakova«, str. 192.

⁴¹ R. GRADEVA, »Orthodox Christians in the Kadi Courts«, str. 69.

⁴² *Stolački sidžil*, list/str. 68.

je i onih koji su to činili iz prkosa, mladenačke objesti ili jednostavno zato jer im je tako bilo praktičnije.

4. Ekskomunikacija kao posljedica šerijatski sklopljena braka i crkvena odrješenja

Razmatrajući problematiku pristupanja kršćana šerijatskom sudu na području Sofije, Gradeva navodi rigorozan stav Pravoslavne crkve prema onim kršćanima koji su to ipak činili. Crkveni su pravnici upozoravali kršćane da se ne obraćaju kadijskim sudovima jer je svećenstvo kadijski sud smatralo »factor in the spread of Islam among Christians«, a za prekšitelje su bile predviđene teške kazne. Prema nomokanonu (zborniku crkveno-pravnih i svjetovnih propisa) iz 1788. godine, koji je sastavio Teofil, biskup Kampanije (u današnjoj grčkoj pokrajini Solun), kršćani, odnosno pravoslavci koji su pristupali šerijatskom sudu, trebali su biti izopćeni i kažnjeni zbog odvajanja od kršćanske zajednice i nepoštovanja Kristove Crkve.⁴³

Katolički parovi koji su sklapali brakove pred kadijom također su bili ekskomunicirani, ali Škegrino istraživanje pokazuje da je postojao popriličan broj parova koji su kasnije ipak pristupali crkvenom vjenčanju, nakon što bi ih Crkva oslobodila izopćenja.⁴⁴ Jedan takav slučaj zabilježio je i biskup Pavao Dragičević prigodom vizitacije Rame 1741. godine, kada je Agatu Tučić i Iliju Raičevića odriješio izopćenja zbog vjenčanja pred kadijom te ih združio u zakonit brak.⁴⁵ Podatci o odrješenjima nalaze se i u arhivu kreševskog samostana, gdje se u matici vjenčanih za mjesta Neretvicu i Kreševo, vođenoj od 1765. do 1803., može pronaći popriličan broj parova koji su nakon vjenčanja pred kadijom dobili dispensu i vjenčali se po crkvenim propisima, a brojni takvi primjeri zabilježeni su i u najstarijoj sačuvanoj Matici vjenčanih župe Sarajevo, vođenoj od 1767. do 1856. godine.⁴⁶

⁴³ R. GRADEVA, »Orthodox Christians in the Kadi Courts«, str. 44. Filipović zastupa mišljenje da su pojedine kadije zahtijevali od kršćana da sklapaju brakove pred njima, a to su činili kako bi povećali vlastite prihode i »oslabili otpor prema islamizaciji«. M. S. FILIPOVIĆ, »Sklopanje hrišćanskih brakova«, str. 185. S druge strane, Husić smatra da je navedeno »u potpunosti neodrživo«, jer bi samim tim u svim sredinama broj kršćanskih brakova pred kadijom morao biti veći. A. HUSIĆ, »O bračnim ugovorima«, str. 230.

⁴⁴ Na temelju uskopaljskih matičnih knjiga Škegro donosi više primjera o parovima koji su pristupili crkvenom vjenčanju, nakon što su oslobođeni grijeha u koji su zapali vjenčanjem pred kadijom. A. ŠKEGRO, »Katolici u meščem«, str. 150–165 s pripadajućim fusnotama.

⁴⁵ Anto IVIĆ, »Prilozi poznavanju pučanstva Rame od srednjeg vijeka do konca osmanske vladavine«, *Bosanski ban Tvrtko »pod Prozorom u Rami«*. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa održanog u Prozoru 11. kolovoza 2016., (ur. Tomislav BRKOVIĆ), Prozor – Sarajevo – Zagreb, 2016., str. 420.

⁴⁶ Kako je u matičnim knjigama zabilježen popriličan broj parova koji su se nakon vjenčanja pred svjetovnim sucem vjenčali po crkvenim propisima, slijedi tek nekoliko primjera koji na jedan drukčiji način ilustriraju ondašnje prilike i način života bosansko-hercegovačkih katolika. Fra Anđeo Glavaš iz Drinovaca vjenčao je u svibnju 1771. godine bez prethodnog oglašavanja Andriju, sina Stjepana Gašića iz Zaslavlja i Ivane Šimunović iz Sarajeva, s Ružom, kćerkom Grge Pavića iz Bukovice i Marte Grubišić iz Rame, koji su se ranije vjenčali pred kadijom. Par je izopćenja odriješio apostolski vikar fra Marijan Bogdanović; Abram, sin Marka Golemca iz Varde/Vrdi i Vide Vladušić iz Raške Gore, i Ruža, kći Jakova Azinovića iz Postranja? i Božice N. iz Dubrava, združili su se u sveti brak četiri mjeseca nakon vjenčanja pred svjetovnim sucem. Brak je sklopljen 1793. godine bez navještenja, uz prethodno dopuštenje apostolskog vikara fra Augustina Okića, te prihvaćenu pokoru; iste godine, također uz Okićevo dopuštenje, vjenčali su se 23 ili 28 (nečitko napisano) mjeseci nakon vjenčanja pred kadijom i prihvaćene pokore Ante, sin Šimuna Čelića iz Zagvozda u Dalmaciji i Katarine Mustapić iz Ciste, i Veronika, kći Luke Zovkovića iz Krivodola u Brotnju i Božice

Za ovdje obrađene primjere šerijatskih vjenčanja ne može se utvrditi jesu li se kršćanski parovi kasnije ipak vjenčali u crkvi, ali može se za pretpostaviti je da je određen broj njih to ipak učinio.

5. Hercegovački kršćani vjenčani pred kadijom

Zabilježeni primjeri kršćanskih vjenčanja u kadijskim sidžilima ne razlikuju se previše od onih muslimanskih parova, ali su pojedini zapisi ipak nešto siromašniji od drugih. Ponekad nedostaju mjesta odakle su mladenci, ili izostaju svjedoci, ili iznos vjenčanog dara, a često nije naveden ni datum vjenčanja. Za kršćane koji su sklapali šerijatske brakove vrijedila su ista pravila kao i za muslimane. Kršćani su također dogovarali bračni ugovor (*nikah*), čijim se potpisivanjem ozakonjuje uspostava spolnih odnosa između muškarca i žene, kao i iznos vjenčanog dara (*mehr*) koji je muž dužan osigurati ženi u slučaju da ostane udovica ili ako se razvedu.⁴⁷ Mehr se gotovo uvijek davao u novcu, ali je to mogla biti i neka vrijednost poput nakita ili nekog drugog vrijednog predmeta. Dijelio se na dva dijela: trenutni, odnosno *mehri muadžel* (*mehr-i mu'accel*) – isplaćivao se pri sklapanju braka, te odgođeni, odnosno *mehri muedžel* (*mehr-i mu'eccel*) – isplaćivao se nakon sklapanja braka.⁴⁸ U svim ovdje obrađenim i u sidžilima zabilježenim primjerima kršćanskih, odnosno muslimanskih vjenčanja riječ je isključivo o odgođenom vjenčanom daru, tj. *mehri muedželu*.

Samom činu vjenčanja mladenci nisu morali osobno pristupiti, nego su to mogli učiniti preko zastupnika, a bračna zajednica sklopljena prema odredbama šerijata mogla se razvrgnuti, uz poštovanje za to propisanih pravila. Od 56 kršćanskih parova koliko ih je zabilježeno u fragmentima sidžila mostarskoga, blagajnskoga, nevesinjskoga i stolačkoga kadije gotovo je svaki mladenac imao svoga zastupnika (desetoro ih je osobno pristupilo, od toga pet mladenki) bez obzira na mjesto stanovanja. Većina je mladenaca bila iz mostarskih ili

Pedačić iz Blizanaca; devet mjeseci nakon vjenčanja pred profanim sucem, bez navještenja i nakon prihvaćene pokore vjenčali su se Ilija, sin Petra Alilovića iz Ljubuškog i Katarine Lozić iz Imotskog, i Vida, kći Marka Blaževića iz Slipčića i Ane N. Brak je sklopljen 10. travnja 1795. AFSK, *Matična knjiga vjenčanih Kreševo i Neretvica (1765. – 1803.)*. Zbog nezakonito sklopljena braka pred svjetovnim sucem, od apostolskog vikara Bogdanovića odriješenje od crkvenog izopćenja dobili su Ante Matić i Katarina (prezime nije navedeno) iz Kamenskog, koji su se bez prethodnog oglašavanja crkveno vjenčali 25. svibnja 1769.; uz odrješenje od izopćenja, koje je izdao apostolski vikar fra Marko Dobretić, fra Stjepan Gabrić vjenčao je 12. veljače 1774. godine sarajevski par, Stjepana, sina Mate (prezime nečitko), i Mariju, kćer Ilije Kojanović, koji su se ranije vjenčali pred kadijom i osam mjeseci živjeli u nezakonitoj vezi. Iste je godine Dobretić odriješio od izopćenja i crkveno vjenčao Iliju Bakračića i Anu Mišić, a u travnju 1775. Mihovila Mrnavčića i Magdalenu Kvočić, dva para koji su ranije bili ugovorili civilni brak pred profanim sucem; Bartolomej Šimunović i Ana (prezime nečitko) sklopili su 1. travnja 1792. godine crkveni brak bez prethodnog navještenja, nakon što ih je apostolski vikar fra Augustin Okić odriješio izopćenja zbog ranije sklopljenog braka pred profanim sucem; iste godine na 29. studenoga, bez prethodnog navještenja, vjenčao se još jedan par koji je od Okića dobio odrješenje zbog braka sklopljenog pred svjetovnim sucem; Nikola Bošnjaković iz Mostara crkveno se vjenčao 10. travnja 1793. godine s Margaritom Mišić, nakon što su od apostolskog vikara Okića dobili dispenu zbog ranije sklopljenog braka pred kadijom. AFSK, *Matica vjenčanih župe Sarajevo (1767. – 1856.)*.

⁴⁷ J. E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, str. 41–42, 46–47. O islamskom pravu po pitanju braka i razvoda vidi u: E. KERMELI, »Marriage and Divorce«, str. 499–514.

⁴⁸ J. E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, str. 47; Ronald C. JENNINGS, »Divorce in Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580–1640«, *Studia Islamica*, br. 78, Pariz, 1993., str. 27. O značaju mehra također vidi str. 380.

blagajskih mahala te bliže okolice Mostara, jedanaest ih je bilo iz nešto udaljenijih naseља (Rakitno, Slipčići, Uzarići, Prhovo?, Međugorje, Klobuk, Krivodol), dok za određen broj mladenaca nije navedeno mjesto boravka.⁴⁹ Mladence je mogao zastupati netko od bliže rodbine ili prijatelja, kršćanin ili musliman, a jedan broj njih je za zastupnike i/ili svjedoke, u čijoj su pratnji dolazili na sud, uzimao uglednije muslimane koji su nosili različite titule.⁵⁰ Iz većine zabilježenih podataka ne može se razlučiti jesu li muslimanski zastupnici bili u kakvom srodstvu s mladencima, osim u jednom slučaju gdje je to jasno navedeno. U stolačkom sidžilu zabilježeno je vjenčanje zimiye Mihajla Hamovića, kojeg je zastupao brat Ilija, i zimiye Cvite, kćeri Boška Topalovića, koju je zastupao »amidža [stric] Mujo Brkljača«.⁵¹ Moguće je i da su neki od zastupnika ili svjedoka to činili za određenu naknadu: u nekoliko primjera navode se isti svjedoci, pa je vrlo vjerojatno da su se odazivali na pozive mladenaca ili sudskih službenika kako bi potvrdili vjerodostojnost i valjanost samog čina vjenčanja.⁵² Potrebno je naglasiti da su mladenci imali svjedoke koji su trebali posvjedočiti o njima i njihovim zastupnicima (ti su svjedoci mogli biti i kršćani i muslimani), te svjedoke koji su potvrđivali zastupništvo i svjedočenje prethodnih svjedoka (ti su svjedoci bez iznimke bili muslimani), ali ima primjera i gdje se navode samo dva svjedoka. Ilustracije radi, slijedi nekoliko primjera iz jednog od mostarskih sidžila:⁵³

»Ivan, sin Andrijin, iz Potoka koji je lično pristupio, vjenčao se sa Marijom, kćerkom Josipovom, iz istog sela koju je zastupao brat joj Luka. Ovo su posvjedočili: Omer-baša Šišo iz Fatima kadun-mahale i Mustafa Masnik iz Lafine mahale. Mehri muedžel je 1000 akči; 10. džumada II 1180. (1766.) godine. Svjedoci: Mehmedaga, dizdar Mostara, Husein-ef. Džabić, hadži Ismailaga, Omer-baša Ćemalović.«

»Josip, sin Mihajlov, iz Milovića vjenčao se, preko svoga zastupnika Hasan-baše Kajanije, sa Lucijom, kćerkom Stipanovom, iz Ilića koja je lično pristupila. Mehri muedžel je 1000 akči; 13. ševala 1179. (1766.) godine. Svjedoci: Gluhić Mehmed-ef., Mustafa-baša Šišo, Mehmed-baša Kukuć.«

⁴⁹ U stolačkom je sidžilu samo za pet mladenaca zabilježeno mjesto boravka (Popovo, Aladinići i Crnić), dok za dva mjesta Ugor i Kukuljevina/Kukuljevići nije sasvim jasno gdje se nalaze.

⁵⁰ U sidžilima je zabilježeno 28 mladenaca koje su zastupali muslimani s različitim titulama. Najviše je bilo baša, potom efendija, dvojica mula te po jedan hodža, čelebija i dizdar. Ostale mladence zastupali su njihova rodbina ili drugi kršćani kojima nije navedeno srodstvo s mladencima, ili muslimani za koje nije navedeno prezime ili titula. Potonjih je bilo tek nekoliko.

⁵¹ *Stolački sidžil*, list/str. 69. Više o vezama konvertita i njihove kršćanske rodbine vidi u: Dijana PINJUH, »Prijelazi na islam u Bosni i Hercegovini i veze konvertita s njihovom kršćanskom obitelji, od osmanskoga osvajanja do kraja 17. stoljeća«, *Motrišta*, br. 106–107, Mostar, 2019., str. 68–83. Članak je objavljen i na engleskom jeziku »Conversions to Islam in Bosnia and Herzegovina, and the Connections between Converts and their Christian families, from the Ottoman Conquest to the End of the Seventeenth Century«, *Povijesni prilozi*, br. 55, Zagreb, 2018., str. 205–229.

⁵² Glavni pekar Zulfikar-baša bio je 1763. godine zastupnik u dvama navratima: Dostinji Sadžak, koja se udala za Nikolu, i Đuri, koji je oženio Nastu; sljedeće godine Mojaša, sina Markova, zastupao je Hasan-baša Kajan. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044. – 1207. h. god. / 1635.–1739.*, str. 94, 95, 98–99. Nekoliko godina kasnije (1766.) Hasan-baša Kajan(ija) zastupao je Josipa, sina Mihajlova, i Ivana, sina Matkova. *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179. – 1182. h. g. / 1765. – 1769.*, str. 25, 129.

⁵³ *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179. – 1182. h. g. / 1765. – 1769.*, str. 58–59, 129, 130.

»Jovan, sin Boškov, vjenčao se preko svoga zastupnika Đure Opuhe, sa Anđelijom, kćerkom Ristanovom, koju je zastupao Mehmed-baša Kukić. Ovo su posvjedočili: Hasan-baša Vugić i Zufikar-baša, sin Husein-bašin, svi iz Mostara. Mehri muedžel 1200 akči; 26. rebia II 1181. (1768.) godine. Svjedoci: Mehmedaga Dizdar, Ibrahim-ef., pisar, Husein-baša, muhzir.«

Donosimo i jedan primjer iz nevesinjskog sidžila:⁵⁴

»Cvita, kći Mitra Džamonje, iz Carine u Mostaru vjenčala se za Petra Kosovca, sina Ivanova, iz Čose hodžine mahale uz 1000 akči mehri muedžela; 13. džumada I 1184. (1770.) godine. Svjedoci: Derviš ef. Čelebić, Davudbeg Pašić, Ibrahimaga Haznadarević, Hasan-baša Golo, Ali-aga, Ahmed spahija, Mustafa-baša Tale, Ferhadbeg Čelebić.«

Na vjenčanju su trebali svjedočiti »pravedni svjedoci«,⁵⁵ što je podrazumijevalo osobe bez poroka i s određenim ugledom. Otud i veći broj svjedoka s titulama baše, efendije i slično.

Iz dostupnih podataka ne može se razabrati ni dob mladenaca koji su pristupali vjenčanju. Kadije takve podatke nisu bilježili, osim u slučajevima kada bi jedno ili oboje mladenaca bilo maloljetno. Tada bi ispred imena naveli da je osoba maloljetna i ime skrbnika (velije), s čijim su se dopuštanjem maloljetnici jedino mogli vjenčati. U ovdje obrađenim primjerima nijednom izriječkom nije navedeno da je netko od mladenaca bio maloljetan. Samo je za četiri mladenke upisano da su bile punoljetne, dok su pet bile udovice.⁵⁶

⁵⁴ *Sidžil nevesinjskog kadije 1767. – 1775.*, str. 11.

⁵⁵ U ranije spomenutoj bujurulđiji bosanskog valije iz 1822. godine upućenoj hercegovačkim kadijama, između ostaloga se navodi da na vjenčanju obvezno moraju biti »pravedni svjedoci«. *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1170. – 1237. (1757. – 1822.)*, list 29/a.

⁵⁶ Damjan Arapović, sin Matin, iz Slipčica vjenčao se 1763. godine s udovicom Stipanijom Radić, kćeri Jovanovom. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044. – 1207. h. god. / 1635. – 1793.*, str. 94; Boško, sin Mihajlov iz Kosora vjenčao se 1770. godine s udovicom Djurdjom, kćeri Tripkovom iz istog sela. *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1183. – 1201. (1769. – 1787.)*, list 9/b; Ilija, sin Gavrilov iz Carske mahale vjenčao se 1791. godine s udovicom Marijom, kćeri Petrovom iz Hasanagine mahale. *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1173. – 1250. (1760. – 1835.)*, list 58/a; Zimija Antun, sin Jurin, vjenčao se s udovicom Katom. *Sidžil blagajskog kadije 1698. – 1779.*, list 24/a; Risto, sin Đurin iz mostarskoga kadiluka vjenčao se s udovicom Savom, kćeri Ristinom iz Bivolja Brda. *Sidžil blagajskog kadije (1697. – 1793.)*, list 31/b; Kostadin, sin Markov, iz mahale Dol vjenčao se 1730. godine s punoljetnom djevojkom Ristom, kćeri Tripkovom. *Sidžil blagajskog kadije 1728.–1732.*, str. 93; Nikola, sin Mihajlov, iz Kanberagine mahale vjenčao se 1763. s punoljetnom djevojkom Dostinjom Sadžak, kćeri Nikolinom. Iste godine vjenčao se i Đuro, sin Jovanov iz Lišana, s punoljetnom djevojkom Nastom, kćeri Ivanovom; Mojaš, sin Markov, iz mahale Cernica vjenčao se s punoljetnom djevojkom Marijom, kćeri Matinom. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044. – 1207. h. god. / 1635. – 1793.*, str. 94, 95, 98–99.

6. Socijalni status ženika

Podatci o mladencima zanimljivi su tim više jer daju uvid o njihovu socijalnom statusu, koji se može iščitati iz iznosa vjenčanog dara koji je određivan u dogovoru sa zaručnicima. Pritom je zaručnica trebala voditi računa da ne traži više no što zaručnik može dati, jer je iznos ovisio o imovnoj mogućnosti mladoženje, ali i o tome je li djevojka bila djeвица ili ne. Djevičanstvo je bilo visoko cijenjeno i djevice su mogle dobiti čak tripput veći iznos vjenčanog dara od ostalih djevojaka.⁵⁷ Kada je u pitanju visina iznosa vjenčanog dara, na Kreti je npr. bilo uobičajeno da kršćanski mladenci ponude niži iznos od onoga koji daju muslimanski parovi.⁵⁸ Razmatrajući iznos mehra kod nemuslimana Tešnja i okolice Husić primjećuje da je bio znatno niži u odnosu na registrirane iznose vjenčanih darova muslimanskih parova, što pripisuje mogućnosti ranije sklopljenog crkvenog braka, zbog čega je iznos mehra bio simboličan i predstavljao ekvivalent crkvene takse za prvi sklopljeni brak. S druge strane, isti autor za mehrove nemuslimana zabilježene na mostarskom području u razdoblju od 1765. do 1769. primjećuje da se, u ovisnosti od društvenog statusa, ne razlikuju puno od onih muslimanskih te navodi da su »nešto niži vjerojatno zato što su slične obaveze i garancije morali dati i na crkvenom vjenčanju, što je stvaralo dvostruku obavezu za mladoženju«⁵⁹. Kako je ranije već spomenuto, kršćani koji su nakon šerijatskog sklapali i crkveni brak vjerojatno su morali plaćati na obje strane, ali to ne znači da je zbog dvostruke obveze plaćanja pristojbi iznos mehra bio niži. U primjerima iz matičnih knjiga jasno je da su mladenci mjesecima nakon šerijatskog vjenčanja pristupali crkvenom ozakonjenju braka. Usporedimo li dostupne podatke o iznosima mehra i vjenčanih pristojbi zabilježenih u fojničkom samostanu u drugoj polovici 18. stoljeća,⁶⁰ primjetno je da se u većini slučajeva za mehr izdvajao veći iznos nego što je iznosila taksa za crkveno vjenčanje. Stoga je izglednije da je iznos vjenčanog dara i kod nemuslimana ovisio o njihovom položaju u društvu, odnosno socioekonomskom statusu. Međutim, zbog još uvijek nedovoljno čvrstih dokaza kojima bi se razjasnile nejasnoće oko visine iznosa vjenčanog dara kod kršćana, to pitanje i dalje ostaje otvorenim.

Najniži ovdje zabilježeni iznosi mehra kod kršćana bili su 30, 400, 500 i 600 akči (kod iznosa od 30 akči treba uzeti u obzir mogućnost da je možda omaškom ispuštena jedna nula). Najčešći iznos bio je 1000 akči, a zabilježeni su i u vrijednosti od 2000, 3000, 5000, 6000 i 8000 akči.⁶¹ Usporedbe radi, muslimanski su ženici svojim suprugama osiguravali

⁵⁷ E. KERMEĹI, »Marriage and Divorce«, str. 510.

⁵⁸ *Isto*.

⁵⁹ A. HUSIĆ, »O bračnim ugovorima«, str. 226–227, 232–233.

⁶⁰ Iznose za vjenčanja u samostanskim računima u fusnoti br. 39.

⁶¹ Navodimo samo najniže i najveće iznose: mehri muedžel na vjenčanju Kostadina, sina Markova i njegove djevojke Riste, kćeri Tripkove, iznosio je 30 akči. *Sidžil blagajskog kadije 1728. – 1732.*, str. 93; Zimija Antun vjenčao se sporazumno s udovicom Katom u 400 akči mehri muedžela. *Sidžil blagajskog kadije (1698. – 1779.)*, list 24/a; za Jelu, kćer Jure Bošnjaka, Ivan Tomić dogovorio je 500 akči. *Sidžil mostarskog kadije 1243. – 1257. h. god. / 1828. – 1842.*, str. 87; Mehri muedžel za Mariju, kćer Grgurovu, koju je vjenčao Jako, sin Josipov, iznosio je 600 akči. *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179. – 1182. h. g. / 1765. – 1769.*, str. 130; za Jelenu, kći Ivanovu, mehri muedžel iznosio je 5000 akči, a dogovorio ga je Ilija, sin Kilme. *Sidžil mostarskog kadije 1730. – 1733.*, zadnja korica; Savo, sin Mihatov, vjenčao se s Polom, kćeri Mihajlovom, a dogovoreni mehri muedžel iznosio je 6000 akči; vjenčani dar za Anicu, kćer Petrovu, koja se udala za Gavrila, sina Đurina, iznosio je 8000 akči. *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179. – 1182. h. g. / 1765.*

mehri muedžel u vrijednosti od 1000 do 80 000 akči i više (najveće iznose uglavnom su davali pripadnici vojne klase), a zabilježeno je i nekoliko primjera od preko 100 000 akči.⁶² Zbog slabije imovne moći većine kršćana, iznosi koje su izdvajali za vjenčane darove bili su, u usporedbi s iznosima većine muslimanskih parova, poprilično niski.

Zanimanja ženika nisu navedena, ali se može pretpostaviti da su se oni koji su živjeli u gradskim mahalama i dogovarali nešto veći iznos mehri muedžela bavili određenim zanatskim profesijama ili trgovinom. Kršćani koji su se bavili zanatskom privredom uživali su, jednako kao i muslimansko gradsko stanovništvo, povlastice muafijeta, odnosno bili su oslobođeni rajinskog statusa i rajinskih poreza.⁶³ O tome svjedoče i izvori 19. stoljeća, koji bilježe kršćane u službi muslimanskih uglednika,⁶⁴ kao i one angažirane u pojedinim gradskim službama, koji su također uživali povlastice muafijeta i bili oslobođeni određenih tereta.⁶⁵ Samim tim njihov položaj bio je nešto povoljniji u odnosu na kršćane koji su živjeli u seoskim sredinama i nisu uživali slične povlastice.⁶⁶ Unatoč velikom broju kršćana koji su tijekom 16., 17. stoljeća i u 18. stoljeću prelazili na islam,⁶⁷ ili uslijed uskočke aktivnosti napuštali svoje domove i preseljavali na mletački teritorij – samo tijekom Morejskog rata iz Mostara i okolice otišlo je nekoliko tisuća kršćana među kojima i poznata trgovačka obitelj Šoić (poznati i kao

– 1769., str. 59, 129. Iznos od 2000 akči zabilježen je dvaput, a kod šest parova zabilježen je iznos od 3000 akči. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044. – 1207. h. god. / 1635. – 1793.*, str. 94, 95, 98–99; *Sidžil mostarskog kadije, fragmenti iz 1179. – 1182. h. g. / 1765. – 1769.*, str. 129, 131; *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1170. – 1237. (1757. – 1822.)*, list 27/a; *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1183. – 1201. (1769. – 1787.)*, list 55/b. U stolačkom sidžilu ni u jednom primjeru nije naveden iznos vjenčanog dara.

⁶² I među muslimanskim ženicama bilo je onih koji su dogovorili niži iznos od 1000 akči, ali je s obzirom na brojnost zabilježenih vjenčanja muslimanskih parova njihov broj zanemariv. Najveći zabilježeni iznosi mehri muedžela u pregledanim sidžilima dogovorili su Sulejmanbeg, sin hadži Mehmedagin, i Atija, kći Ali-efendije, a iznosio je 101 000 akči. *Sidžili mostarskog kadije, fragmenti iz 1044.–1207. h. god. / 1635. – 1793.*, str. 93, te Derviš, sin Dervišov, koji se vjenčao s udovicom Begajom, i Šaban, sin Mehmedov, koji se vjenčao s udovicom Malkom. U prvom slučaju mehri muedžel iznosio je 101 000, a u drugom 120 000 akči. *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245. – 1268. (1829. – 1851.)*, list 63/a. Primjeri vjenčanja muslimanskih parova nalaze se u gotovo svim ovdje korištenim sidžilima. Vidjeti fusnotu br. 10.

⁶³ Adem HANDŽIĆ, »Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine«, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 42–43/1992. – 1993., Sarajevo, 1995., str. 131.

⁶⁴ Tripko Mandić iz Cernice držao je u Kujundžiluku u Mostaru radnju Ahmed-age Vejzovića. Kada je Tripko otišao na kršćanski teritorij, bez naznake da će se vratiti, Ahmed-aga je 1829. godine na sudu zatražio da mu se dućan isprazni. *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245. – 1268. (1829. – 1851.)*, list 47/b.

⁶⁵ Majstor Pavo P(B)ilić u sporazumu sa sudom i valijinim muhurdarom (čuvarom pečata) Mahmutagom postavljen je 1832. godine za sujoldžiju (vodoinstalatera) »koji će opravljati mostarski vodovod i sve česme na njemu od izvora radoboljske pećine«. Zbog dužnosti koja mu se povjerava oslobođen je plaćanja džizije i drugih nameta. *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245. – 1268. (1829. – 1851.)*, broj lista nije naveden.

⁶⁶ Većina stanovništva mostarskoga kadiluka bila je siromašna, o čemu govori i naprijed spomenuti arzuhal iz 1737. godine. Vidi str. 2. Ništa bolja situacija po pitanju siromaštva nije bila ni gotovo stotinu godinu kasnije. U bujurulđiji iz 1833. godine upućenoj hercegovačkim kadijama i prvacima u Mostaru, Ljubuškom, Duvnu i Konjicu, tadašnji hercegovački valija Ali Galib-paša na jednom mjestu kaže sljedeće: »Poznato je da su stanovnici koji žive u Hercegovini siromašni.« Naime, pojedinci su stoku i hranu prodavali izvan osmanskog teritorija, zbog čega je hercegovačko stanovništvo oskudijevalo u prehrambenim namirnicama. *Sidžil mostarskog suda, fragmenti iz 1245. – 1268. (1829. – 1851.)*, list 89/b. Krijumčarenja i različitih zloporaba bilo je i u ranijem razdoblju, a posljedice su snosili oni najsiromašniji.

⁶⁷ Prema istraživanju Antona Minkova samo do sredine 16. stoljeća više od 40% stanovništva u BiH prešlo je na islam, dok je u drugim pokrajinama u istom razdoblju taj postotak bio značajno manji. O prijelazima na islam i motivima prijelaza vidi u Anton MINKOV, *Conversion to Islam in the Balkans. Kiseve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670 – 1730*, Boston – Leiden, 2004., str. 64–109.

Mirilović)⁶⁸ – gradske sredine nisu ostale bez kršćana. To potvrđuju i mladenci koji su živjeli u gradskim mahalama, a u ovdje obrađenim primjerima zabilježeno ih je dvadeset. Povlastice koje su uživali kršćani angažirani u gradskim službama ili oni koji su se bavili zanatstvom i trgovinom u određenoj su mjeri poboljšavale kvalitetu života i činile ga lakšim, što se kod onih koji su pristupali šerijatskom vjenčanju odražavalo i u iznosu vjenčanog dara.

7. Razvodi šerijatski sklopljenih brakova

Jedna od olakšica koju je donosio šerijatski sklopljen brak jest mogućnost razvoda, odnosno činjenici da se prema šerijatu moguće razvesti, što s crkvenim vjenčanjem nije bilo tako jednostavno. Crkva je s obzirom na nerazrješivost sakramenta ženidbe jasna: krštenici jednom vjenčani u crkvi pred Bogom ostaju povezani dok ih smrt ne rastavi. Svako drugo napuštanje muža ili žene prema crkvenom zakonu nije valjano. Bez obzira na njihove moguće nesuglasice ili razdvojenost (čak i ako se sporazumno razidu), novo sklapanje braka u crkvi s drugim odabranikom/com ne može se ostvariti dok god je živ zakoniti supružnik.⁶⁹ O nerazrješivosti ženidbe u jednoj od poslanica govori i sv. Pavao: »Oženjenima velim, ne ja, nego Gospodin: žena neka se od muža ne rastavlja – a ako se rastavi, neka se ne udaje ili neka se s mužem pomiri – a muž neka ne otpušta žene« (1 Kor 7,10-11). Islamsko je pravo po tom pitanju manje strogo od crkvenog, a rastavu je bilo relativno lako dobiti. Kod šerijatskog razvoda bilo je dovoljno da se muž/žena pred svjedocima izjasne kako žele rastavu i kroz kratko vrijeme oboje bi bili slobodni. Islamski pravnici razlikuju više tipova razvoda, a jedan od najzastupljenijih i najjednostavnijih oblika je tzv. talak (*talāq*), odnosno muževno jednostrano odricanje od supruge. Prema talaku, muž je trebao triput ponoviti da se razvodi od žene, nakon čega je trebalo sačekati da prođe iddet (*'idda*)⁷⁰ nakon kojeg je

⁶⁸ Prema istraživanju Gligora Stanojevića tijekom Morejskog rata s osmanskog je teritorija (Bosne, Hercegovine, Like) na područje Dalmacije preselilo najmanje oko 30 000 stanovnika. Više o preseljenju i razlozima preseljenja: GLIGOR STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba Morejskog rata (1684–1699)*, Beograd, 1962., str. 111–128. Nikić navodi da je krajem 17. stoljeća samo iz okolice Mostara na mletački teritorij preselilo oko 5000 katolika. Andrija NIKIĆ, »Pokušaji oslobađanja i islamizacija u XVII. st. u Hercegovini prema rimskim izvorima«, *Nova et vetera*, god. 29, sv. 1, Sarajevo, 1979., str. 173. Zajedno s narodom selili su i bogatiji slojevi, posebno trgovci poput obitelji Šoić, koja ulazi u najglasovitije katoličke obitelji u Mostaru. Stanovali su na Panjevini, a po njima je groblje Šoinovac, koje uz Smrčenjake spada u najstarija katolička groblja u Mostaru, dobilo ime. Braća Petar i Mate Šoić dali su svoj doprinos u zaštiti katolika i franjevaca tijekom Morejskog rata, a o njihovim zaslugama pisali su provincijal Bosne Srebrene o. Franjo Budalić i makarski franjevci. Krajem 17. stoljeća Šoići su preselili u Dubrovnik, gdje su jedno vrijeme djelovali kao trgovci. Trajno su se naselili u Imotskom i Splitu, gdje su postigli velik ugled, a Venecija im je priznala plemstvo. *Acta franciscana Hercegovinae, 1206.–1699.*, sv. I., (sabradio i pripremio Dominik MANDIĆ / novo izdanje priredio i nadopunio Bazilije S. PANDŽIĆ), Mostar, 2009., str. 618–620, tekst i bilj. 2 i 3, 626–628; MARIJAN SIVRIĆ, *Migracije iz Hercegovine na dubrovačko područje (1667.–1808.)*, Dubrovnik – Mostar, 2003., str. 297.

⁶⁹ O bračnoj zajednici muškarca i žene i nerazrješivosti ženidbe vidi u: Klara ČAVAR, Lucija ŠIKIĆ, »Bitna svojstva ženidbe – jednost i nerazrješivost«, *Magistra Iadertina*, god. 12, br. 1, Zadar, 2017., str. 0–24.

⁷⁰ Tromjesečno razdoblje nakon razvoda tijekom kojeg se ne može ponovo vjenčati, ali se bivši supružnici mogu i pomiriti čime se razvod poništava. Više o iddetu vidi u: J. E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, str. 100–104; Y. Linant de BELLEFONDS, »Idda«, *The Encyclopaedia of Islam* (dalje: *Et*), New edition, sv. 3, (ur. B. LEWIS, V. L. MENAGE, Ch. PELLAT, J. SCHACHT), Leiden, 1986., str. 1010–1013.

rastava valjana.⁷¹ Da su i kršćani koristili te »pogodnosti« svjedoči primjer Vidoja Djotuna, koji je na sudu izjavio da je pustio svoju ženu Dju[r]dju, Lukinu kćer, »s tri talaka«, odnosno razvoda i ona se sada može vjenčati za koga želi.⁷² Još jedan primjer rastave, ovaj put u Bosni, zorno dočarava lakoću razvoda, i to na ženin zahtjev. Manda iz sela Dusine kod Kreševa na kadijskom se sudu 18. zilkade 1182. (1769.) odrekla ne samo muža Marijana nego i mehri muedžela, nafake i svih drugih potraživanja samo da je suprug pusti. Marijan je to i učinio uz tri talaka, na što je Manda dobila rješenje o rastavi. Manda je navela da između nje i muža nema sklada i sloge,⁷³ što je bio dovoljan razlog za razvod braka. U navedenom primjeru riječ je o rastavi zvanoj *hul*, odnosno rastavi koju inicira i dobiva žena uz muževu suglasnost.⁷⁴ Mandinim odricanjem od mehra i drugih potraživanja koja su joj pripadala Marijan je bio oslobođen svih obveza oko njezina izdržavanja.

Rastave su bile češće na mužev nego na ženin zahtjev jer je onaj tko zatraži rastavu dužan osigurati određen iznos za uzdržavanje druge strane, a to su si, kada su žene u pitanju, mogle priuštiti samo one imućnije. Naime, muževi su očekivali da za pristanak na razvod budu pristojno nagrađeni, a one imućnije često su muževima isplaćivale i dodatnu svotu.⁷⁵ U Mandinu slučaju teško je razlučiti je li bila u mogućnosti Marijanu isplatiti dodatna sredstva, ali sama činjenica da se odrekla svih pripadajućih potraživanja daje naslutiti da nije bila bez sredstava za život. U pregledanim dokumentima zabilježena su još dva primjera razvoda kršćanskih parova,⁷⁶ ali je slučajeva rastave bilo više nego što je ostalo zabilježeno, što parove nije sprječavalo da stanu na *ludi kamen* i okušaju sreću i na tom bojnopolju.

U sudskim zapisnicima nema ništa što bi na bilo koji način dalo naslutiti reagiranja rodbine ili susjeda (kršćana i muslimana) na šerijatska vjenčanja kršćana. Iako je određen broj očeva, braće i drugih rođaka pred kadijom zastupao svoje sinove i kćeri, odnosno braću i sestre,⁷⁷ sigurno je bilo roditelja koji nisu s odobravanjem gledali na odluke svoje djece o izboru vjenčanja, bez obzira na njihove razloge. Pitanje je koliko je to unosilo razdor u obitelji, koliko se roditelja otuđilo od svoje djece zbog njihova izbora? Kako su zajednice kojima su mladenci pripadali prihvaćale izbor svojih sunarodnjaka: jesu li ih podržavali u njihovoj namjeri ili su im prigovarali i udaljavali se od njih? Je li možda upravo pritisak

⁷¹ Više o talaku i drugim oblicima šerijatskog razvoda vidi u: J. E. TUCKER, *Women, Family and Gender in Islamic Law*, str. 86–100. O pojmu talak također vidi u: A. LAYISH, »Talāk«, *EI*, New edition, sv. 10, (ur. P. J. BEARMAN, Th. BIANQUIS, C. E. BOSWORTH, E. van DONZEL, W. P. HEINRICHS), Leiden, 2000., str. 151–157. O šerijatskom razvodu na Cipru više primjera donosi Ronald C. JENNINGS, »Divorce in Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580–1640«, *Studia Islamica*, br. 78, 1993., str. 155–167.

⁷² *Sidžil blagajskog suda, fragmenti iz 1124. – 1243. (1712. – 1827.)*, list 17/a.

⁷³ AFSK, *Turske isprave s hrvatskim sažetcima*, kut. 6, 425 – 41.

⁷⁴ Dragana AMEDOSKI, »Osmanska žena na Centralnom Balkanu između stereotipa i stvarnosti (16–18. vek)«, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXVI (1), Beograd, 2018., str. 127.

⁷⁵ Suraiya FAROQHI, *Sultanovi podanici. Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*, (prev. Tatjana Pajić-Vukić), Zagreb, 2009., str. 137. O primjeru žene koja je preko svoga zastupnika tražila i dobila razvod vidi u: Svetlana IVANOVA, »The Divorce Between Zubaida Hatun and Esseid Osman Ağa: Women in the Eighteenth-Century Shari'a Court of Rumeli«, *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, (ur. Amira El Azhary SONBOL), Syracuse, 1996., str. 113–115.

⁷⁶ Potvrdu o razvodu braka 1817. godine dobili su Petar Tomić i supruga mu Marija, a 1818. razveli su se Marko Margetić i supruga mu Matija. AHFP, AT IV/160 i IV/163.

⁷⁷ Od 56 parova, odnosno 112 mladenaca, njih 18 zastupao je otac ili brat a u dvama slučajevima stric.

zajednice utjecao na to da se mnogi od njih kasnije vjenčaju po crkvenim propisima? Kakvi god odgovori na ova pitanja bili, sasvim je sigurno da je u patrijarhalnom društvu i vremenima kada se riječ roditelja bespogovorno slušala, a crkvene zapovijedi poštovale daleko više nego je to danas slučaj, odluka kršćana o šerijatskom vjenčanju bila nadasve odvažna i hrabra.

Zaključak

Mnogi običaji i navike pridošli s osmanskim osvajačima i osmanskom kulturom odrazit će se na život domaćega kršćanskog stanovništva, što svjedoče i ovdje opisana vjenčanja. Ograničenja, pravila i propisi, bez obzira s koje strane dolazili, nisu rado gledani i uvijek je bilo onih koji su ih kršili. Crkvena strogoća koja se tiče ženidbenih običaja zaobilazila se šerijatskim vjenčanjima, a ona su bila rješenja i za različite nevolje i opasnosti koje su prijetile djevojkama od neželjenih ženika ili njihovim zaručnicima. Šerijatsko vjenčanje, koje se u nepovoljnim okolnostima mnogima činilo najboljim rješenjem, davalo je određenu sigurnost i zaštitu, a imalo je i svoje prednosti. Kršćani vjenčani pred kadijom također su se mogli razvesti bez skupih i dugotrajnih procedura, a prema odredbama bračnog ugovora muževi su svojim suprugama morali osigurati izdržavanje u slučajevima razvoda ili ako ostanu udovice.

U primjerima vjenčanja zabilježenim u sidžilima dosta je neujednačenosti i nepotpunih podataka, što ostavlja prostora za mnoge pretpostavke, ali ono što se sa sigurnošću može reći jest da je broj kršćana koji su se vjenčali pred kadijom bio veći nego što to izvori pokazuju. Različite životne okolnosti i onodobne opasnosti mnogima su određivale životne putove i usmjeravale ih izvan zadanih normi ponašanja zajednica kojima su pripadali. Što god da danas mislili o njihovim postupcima, odluke koje su donosili bile su sve samo ne lake i jednostavne jer svaki izbor, bez obzira na to koliko se u danom trenutku činio ispravnim, nosi sa sobom posljedice s kojima treba živjeti i boriti se.

SUMMARY

SHARIA WEDDINGS OF CHRISTIANS IN HERZEGOVINA IN THE 18th CENTURY

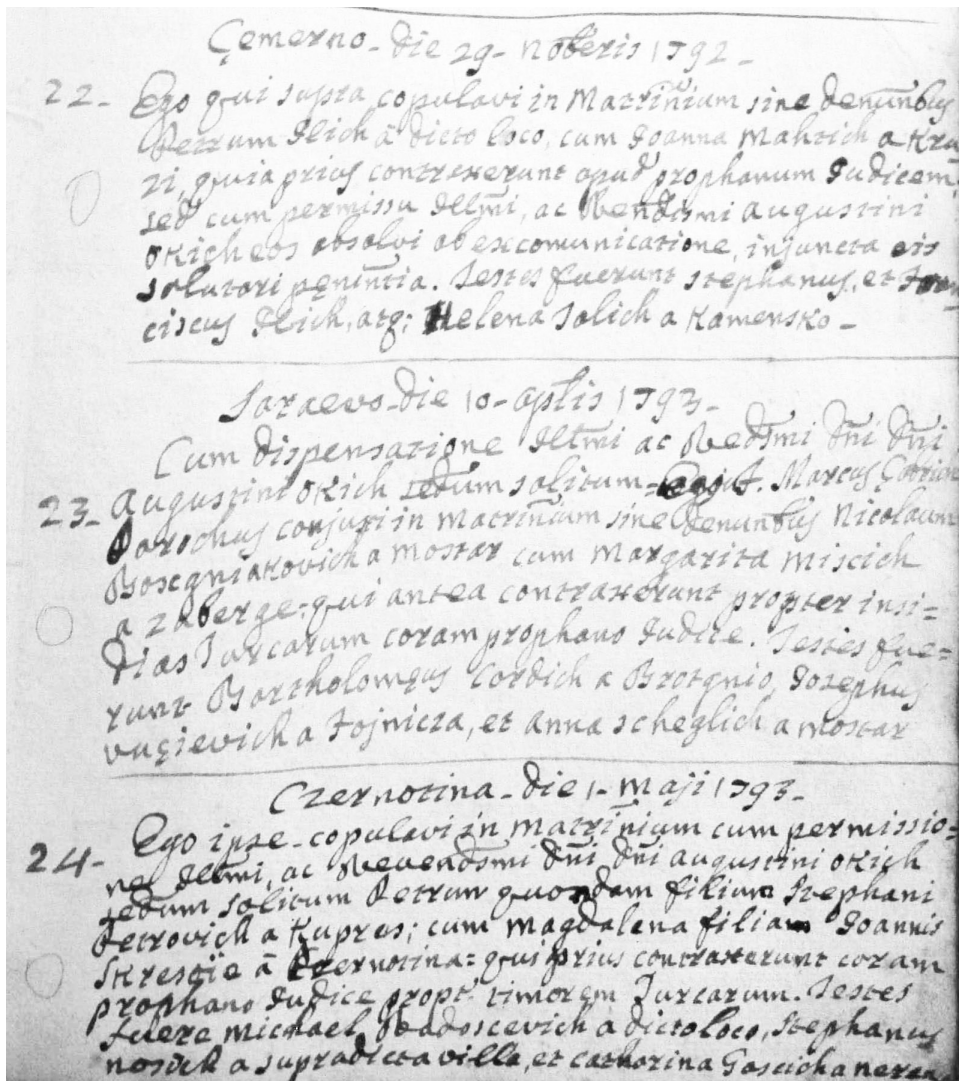
Sharia weddings among Christians were performed due to various reasons almost during the entire time of the Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina. Christian couples married before a qadi had to follow the same rules as Muslim married couples, and that had certain advantages in terms of the strictness of the Church's marriage rules. Namely, in this way, Christians could marry their relatives and members of other churches or get divorced, and in the event of a divorce or the death of the husband, the widow could at least for a while freely dispose of her wedding gift, which was arranged before the marriage. Thus, the Church's strictness regarding wedding customs could be avoided by Sharia weddings. Moreover, this kind of marriage could provide a solution to girls who did not want to marry certain unwanted bridegrooms and fiancés. Sharia marriage provided some pro-

tection, and it also had advantages: Christians who married before the qadi could divorce without an expensive and time-consuming procedure, and according to the rules of the marriage contract, husbands had to financially provide for their wives, even in the event of divorce or after his death in widowhood.

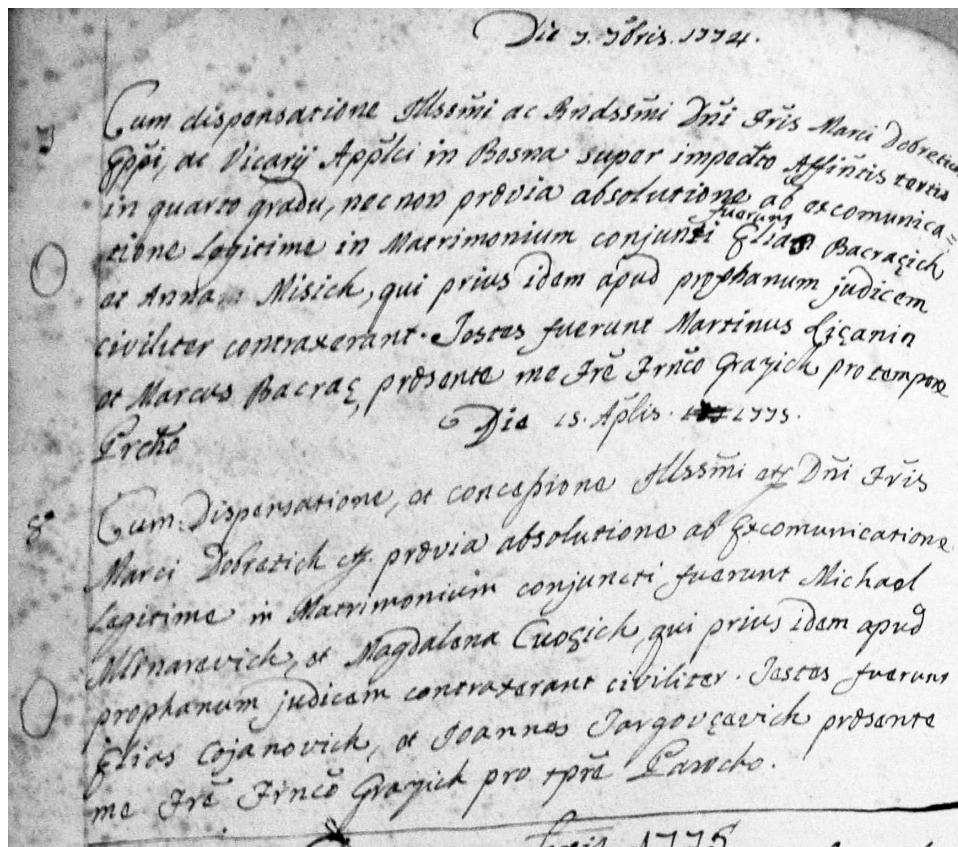
Examples of Christians wedded before a qadi are recorded in sicils [marriage books] but often such records are incomplete and not uniform. Still, these records provide enough evidence to conclude that number of Christian marriages before a qadi was higher than it can be found in preserved records. The reasons for entering into such marriages were different, but despite the advantages of a Sharia marriage, many couples after a Sharia wedding decided to get married according to the Church procedures. This can be concluded based on the analysis of Christian marriage books, which witness that after a certain time, many Catholics decided to repent of their sins due to Sharia marriage, and wanted to obey the wishes of their parents, as well as respect the Church and the entire church community.

KEY WORDS: weddings, Christians, Muslims, sicils [marriage records], wedding gifts

PRILOZI

Prilog 1: Tri od četiriju zabilježenih vjenčanih parova su koji su ranije sklopili brak pred kadijom, a posljednji unos bilježi par koji se vjenčao pred kadijom zbog »timorem Turcarum [straha od Turaka]«. AFSK, Matica vjenčanih župe Sarajevo (1767. – 1856.)

Prilog 2: Gašpar Marić iz Kamenika (kod Kreševa) i Klara Vantelić vjenčali su se 26. kolovoza 1787. privatno u sakristiji jer su prije toga zbog »straha od Turaka« sklopili brak pred kadijom. AFSK, Matična knjiga vjenčanih Kreševa i Neretvica (1765. – 1803.)

Die 30° Martij 1771
 Ego Fr. Angelus Glavas de Drinovaci copulavi in Matrimonium An-
 driam uxorem Stephani Gassichi de Zaslavlje et Joanne Simon-
 vich de Sapevo cum Rosa uxore Georgij Pavich de Bukovica et
 Martę Gubisich de Rama sine denunciationibus; quia sponte cum
 eadem contraxit Matrimonium ad Tribunal Kadis ob timorem ince-
 sum raptus a Barbaris, et ob hanc causam Felinus Dominus vjv. Ma-
 rianus Bogdansvich dispensavit; et mihi specialiter comisit copulari
 Veris fuerunt Petrus Gassich de Zaslavlje et Philipus Bissidekkrudin

Prilog 3: Fra Andeo Glavaš iz Drinovaca vjenčao je u svibnju 1771. godine bez prethodnog oglašavanja Andriju Gašića iz Zaslavlja (kod Konjica) s Ružom Pavić iz Bukovice, koji su se ranije vjenčali pred kadijom zbog straha da mladenku ne otmu »barbari«. Par je izopćenja odriješio apostolski vikar fra Marijan Bogdanović. AFSK, Matična knjiga vjenčanih Kreševo i Neretvica (1765. – 1803.)

Die 26° Augusti 1787.
 Ego Fr. Petrus Philippovich a Sarajevo de Licentia S. P. Parochi
 reperto impedimento, per verba de presenti habito copulam concessam in
 Matrimonium private in Sacristia (obmatum Tuncorum) quia anso,
 comini Judice profano Matrimonium inierant:) copulavi Joannem filium
 quondam Michaelis Marnich a pago Kamenik, et quondam Clara Vanselich
 a Villa Tivolo, cum Clara, filia quondam Joannis Vanselich, et
 Angela Philippovich, Testes fuerunt Petrus Anicich, et Clara Phi-
 lippovich, omnes ex hac Parochia S. Catharina Virginis et Martij.
 Die 28° Aprilis 1787.

Prilog 4: Pod rednim brojevima 7 i 8 nalaze se upisi parova koje je fra Marko Dobretić, apostolski vikar u Bosni, oslobodio izopćenja zbog sklapanja braka pred kadijom, nakon čega su se vjenčali po crkvenim propisima. AFSK, Matica vjenčanih župe Sarajevo (1767. – 1856.)

